

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЖИВОПИСЦЯ І ЗАВДАННЯ ЇЇ ФОРМУВАННЯ В МИСТЕЦЬКОМУ ВНЗ

В статтє рассматривается проблема значимости понятия «индивидуальность» для характеристики высшего уровня развития художественно-творческого потенциала живописца. Раскрывается сущность и структура данного понятия. Выделены специфические задачи, стоящие перед педагогами художественных вузов в процессе формирования творческой индивидуальности будущего живописца.

This article addresses the issue of the importance of the notion of individuality in describing the highest level of development of the artistic and creative potential of a painter. The essence and the structure of this notion are revealed. Specific tasks set for the teachers of art colleges in the process of forming the creative individuality of a future painter are defined.

Навчання образотворчому мистецтву, як і іншій творчій діяльності, спочатку містить у собі певне протиріччя. З одного боку, система вищої художньої освіти повинна озброїти випускників необхідним «набором» знань, умінь і професійних навичок, що затвердилися в педагогіці, визначити головні прийоми та передати досвід попередніх поколінь. З іншого боку, якщо майбутній живописець лише засвоїть викладені йому знання і уміння, він ризикує на все життя залишитися «учнем свого майстра». Аби стати справжнім творцем, він повинен у чомусь відступати від класичних принципів, порушувати канони, йти всупереч думці метрів, словом, знайти своє «обличчя». Адже у всі часи найбільш цінувалися в суспільному і естетичному плані твори живописців, що володіють самобутнім поглядом на світ і індивідуальною манерою письма. Їх внесок у світову культуру найбільш вагомий. Саме з таких художників починалися новаторські течії в образотворчому мистецтві. Саме їх імена стають віхами, за якими подальші покоління оцінюють художнє життя часу, коли творив великий майстер. Навпаки, роботи епігонів або просто неоригінальних авторів втрачаються в потоці незліченних творів.

Художники завжди відстоювали право на власну індивідуальність. Навіть у канонічному іконописі свій неповторний стиль мали Андрій Рубльов, Феофан Грек.

Петербурзька академія мистецтв у кінці ХІХ століття перестала задовольняти запити демократичного студентства саме тому, що нівелювала особу, не допускала відходу від класицизму. Результат відомий: творча енергія молоді, що вимагала змін, вилилася в «бунт 14» і народження нового художнього напрямку – передвіжництва.

Уміння розпізнати неповторні особливості конкретної людини має для ряду професій, у тому числі і для художника, вирішальне значення. У зв'язку

з цим вже на стадії відбору викладачі вузу повинні побачити в екзаменаційних роботах «особливість» абітурієнта. Вся система вищої художньої освіти має бути орієнтована не лише на передачу учням професійних знань, умінь і навичок, не лише на виховання в них цивільних відчуттів, етичних норм і естетичного смаку, але і на формування їх індивідуальності.

Індивідуальність живописця, як поняття, інтегрує всі структурні елементи художньо-творчого потенціалу особи, а також природну і придбану в процесі його діяльності своєрідність, особливу «забарвленість». Виходячи з цього положення, виявлення завдань формування індивідуальності майбутнього живописця необхідно почати з характеристики загальнонаукового, такого, що має методологічне значення в педагогіці і психології поняття «художньо-творчий потенціал особи».

Потенціал, як соціально значима якість особи, є однією з найважливіших характеристик людини. Методологічні принципи психологічного аналізу проблем творчої активності і потенціалу особи закладені і розроблені в працях видатних учених Б. Ананьєва, А. Бодальова, П. Блонського, Л. Виготського, С. Рубінштейна, С. Шацького. Не дивлячись на відмінності в їх підходах, загальноприйнятим є визначення особистісного потенціалу як складної системи характеристик, пов'язаних з рушійними силами духовного розвитку, що реалізується в процесі діяльності, з мотивацією і самооцінкою людини. У зарубіжній психології проблема потенціалу особистості розглядається в контексті креативних процесів (Ф. Баррон, Дж. Гілборт), особистісного підходу (К. Тейлор, Е. Роу), самовираження особи (А. Маслоу, К. Роджерс). Видний акмеолог Б. Беспалов пов'язує єство особистісного потенціалу з поняттям «ресурс»: «У структурі особистості потенціал виступає індивідуальною системою особливим чином організованих внутрішніх і зовнішніх ресурсів людини, що забезпечують різноманіття можливих векторів розвитку і трансформації особистості у процесі її життєвого шляху» [1]. Під ресурсами автор розуміє набір засобів, які можуть використовуватися для досягнення певної мети або здобуття певних результатів. Зовнішні – ті, що даються людині в процесі його соціалізації, як членові певного суспільства, що належить до певної культури. Внутрішні – це завдатки і здібності особи, її інтереси, потреби, риси характеру, мотиви поведінки і діяльності.

У структурі потенціалу практично всі автори виділяють професійний потенціал, як наявність зовнішніх і внутрішніх ресурсів людини, що визначають його професійні можливості. Виділяються (на різних підставах) і інші види потенціалу – інтелектуальний, етичний, фізичний. Для характеристики потенціалу фахівця, що працює в будь-якій сфері суспільного виробництва, необхідне використання поняття «творчий потенціал». Він є «сукупністю готовності, можливості й здатності особистості виконувати діяльність, мета якої полягає у вираженні своєї «самості». Він сприяє виштовхуванню особистості на новий рівень життєдіяльності – творчий, що перетворює громадську сутність, коли

особистість реалізує, утверджує себе не лише у вирішенні ситуації, відповіді на її вимоги, але й у зустрічному, майбутнього, що перетворює ситуацію і саме життя» [2]. У цьому визначенні акцент зроблений на перетворюючому дійсності характері реалізованого потенціалу.

Творче відношення до своєї справи може виявлятися в діяльності і інженера, і економіста, і управлінця, і агронома. Саме такі фахівці стають все більш необхідними, оскільки наука і суспільна практика в ХХІ столітті нестримно розвиваються, і від рішення однієї людини часто залежить реалізація масштабних проектів.

Для фахівців, які працюють у сфері культури і мистецтва, зокрема образотворчого, поняття потенціалу особи необхідно конкретизувати в понятті «художньо-творчий потенціал». Воно не використовується в існуючій науковій літературі. У запропонованій статті це поняття вводиться вперше. Використовуючи його як інструмент аналізу, можна виділити особистісні багатопланові можливості людини займатися саме художньою діяльністю, виходячи з її специфіки.

У структурі художньо-творчого потенціалу особи засадничою є наявність необхідних задатків і здібностей до заняття образотворчим мистецтвом. Ґрунтуючись на ряді джерел, можна сумарно виділити певні види задатків до образотворчої діяльності. Фізичні – розвинене зорове сприйняття, відчуття перспективи, уміння точно побудувати вертикаль і горизонталь, витонченість кольоророзрізнення, відчуття міри, пропорцій, точність рухів руки, гарний окомір. Інтелектуальні – загальна і особливо образна пам'ять, цілісне сприйняття предмету, когнітивність. Емоційно-чуттєві – свіжість сприйняття, вразливість, естетичне відчуття, рухливість психічних реакцій, різноманітність і багатство емоцій, сила уяви і фантазії. Психологи, зокрема В. Роменець у роботі «Психологія творчості», новизна якої полягає в детальному аналізі вікових особливостей психіки, відзначає, що люди, схильні до занять живописом, театральним і поетичним мистецтвом, володіють деякою психічною незрілістю (інфантилізм, ювенілізм). До будь-якої роботи ювенали вносять свіжість, жвавість, яскравість. Виділені властивості психіки особи художнього складу «виплескуються», матеріалізуючись у продукт, зокрема у живописця – у художніх образах.

Здібності є результатом розвитку задатків у процесі діяльності. Про рівень здібностей особи у образотворчому мистецтві можна судити за творами. Якщо людина не займалася живописом, у його роботах виявляються лише задатки. Тільки в процесі навчання і самої творчості живописець «зростає» як художник-творець.

У структуру художньо-творчого потенціалу особи входять також її потреби, мотиви, схильності, інтереси, прагнення. Вони доповнюються необхідними особистісними якостями, рисами характеру. Так, людина, яка вирішила присвятити себе праці живописця, повинна володіти цілеспрямованістю, силою волі, працьовитістю, терпінням і іншими якостями. У сукупності наявність перерахованих властивостей і якостей і

означає можливість і готовність людини займатися художньо-творчою діяльністю. Художньо-творчий потенціал реалізується на різних рівнях, які (по мірі сутнісного зростання) визначаються поняттями обдарованості, таланту, геніальності особи.

Творчі люди, зокрема художники, відрізняються один від одного не лише мірою обдарованості. Різноманіття компонентів у структурі творчого потенціалу, різноманіття зв'язків між ними створюють можливість нескінченної їх комбінації, що і робить художника неповторним, відмінним від інших, самобутнім, тобто творчою індивідуальністю. Твори А. Куїнджі, К. Коровіна, К. Малевича, Т. Яблонської та інших видатних живописців явно виявляють, що всі вони талановиті. Але кожен з них – неповторний, оскільки в кожного є власний, індивідуальний стиль. Під стилем розуміється не манера малювання, а «сукупність певних прийомів, спрямованих на досягнення цілісної виразності творів мистецтва і створюючих сталу поетичну формулу зі своїми постійними елементами» [3]. Іншими словами, це багаторівнева система принципів художнього мислення, способів образного вираження, образотворчо- виразних прийомів. Виходячи з теоретичного аналізу поняття стилю, який, починаючи з Вазарі, є предметом багаточисельних мистецтвознавчих досліджень, його можна назвати поняттям, в якому концентровано, у художній формі виражається індивідуальність художника.

Індивідуальність – продукт тривалого історичного розвитку людства. Індивід у процесі соціалізації, яка насамперед включає його суспільно значиму діяльність, сформувався як особа. Проте жодна особа не є «особою взагалі». Якщо поняття особи співвідноситься з поняттям «традиція» і на ній заснований процес соціалізації, то поняття індивідуальності визначає не стільки включення індивіда в систему суспільних стосунків, скільки виділення його з них.

У особі поєднуються три складові: схожість зі всіма індивідами, схожість з деякими, і несхожість ні з ким. Одна або інша комбінація цих складових проявляється в тому, що ми розуміємо під індивідуальністю. Вона формується під впливом спадковості і фізіологічних особливостей індивіда; рис і особливостей його характеру; оточення – сім'ї, референтної групи, традицій і культури суспільства в цілому. Детально ці чинники – з різних позицій – розглядаються в роботах Б. Ананьева, А. Леонтьєва, В. Мерліна, Б. Теплова. Так, А. Бодальов робить акцент на креативності індивідуальності: «Кожна людина відбиває будь-який зовнішній вплив через накопичений нею і певним чином усвідомлений і так чи інакше впорядкований досвід і дуже вибірково, з урахуванням суб'єктивного значення для неї цього впливу, на нього реагує, в одних випадках вдаючись до стереотипних форм відповіді, в інших – час від часу проявляючи неабияку творчість. І саме чим яскравіше індивідуальність людини, тим більш характерними тільки для неї і ні для кого іншого виявляються вчинки її як особистості і дії як суб'єкта діяльності» [4].

Індивідуальність передбачає такий стійкий психічний стан, при якому людина проявляє себе як вільна, незалежна від прийнятих у суспільстві правил, самостійна істота. Значимо і те, який вектор має свобода – створюючий або руйнівний. «Важливим принципом людської індивідуальності є активність творчої діяльності людини... Ефект внутрішньої роботи проявляється у поведінці і діяльності. Таким чином, особистість є «верхівкою» психологічних якостей, а індивідуальність – «глибиною» особистості і суб'єкта в діяльності» [5].

Формування творчої індивідуальності має бути основним завданням освітнього і виховного процесу в художньому вузі. Проте педагогіка індивідуальності (у загальному плані) розроблена фрагментарно, і переважно щодо дітей шкільного віку. Ця проблема фундаментально досліджена лише в працях О. Гребенюк і Т. Гребенюк. У педагогіці вищої школи вона чітко не виділена, оскільки дослідження присвячені, в основному, загальним принципам і методам навчання, незалежно від профілю навчального закладу. Правда, практично всі автори в тій або іншій мірі підкреслюють значення творчої складової в будь-якій професії. Але поняття «творча особа» і «творча індивідуальність» не тотожні. Фахівці художньої сфери безумовно мають бути творчими особами, інакше вони просто не зможуть творити нове. Проте, стати творчою індивідуальністю дано далеко не кожному творцеві. Педагогіка індивідуальності покликана допомогти майбутньому художникові вийти з рівня учнівства на рівень самоцінного творця, однак вона практично не розроблена. Стосовно сфери вищої художньої освіти на сьогодні розрізнено розглядаються лише приватні питання. Методологія загальної і художньої педагогіки найбільш повно представлена в роботах О. Рудницької. Проблема формування індивідуальності майбутнього живописця розглядається як одна зі складових освітнього процесу. Автор констатує, що до цих пір художня освіта вписана в традиційну схему навчально-виховного процесу. Це дає підстави, справедливо стверджує О. Рудницька, «говорити про необхідність вирізнення самостійної галузі педагогічних знань – педагогіки мистецтва, яка характеризується особливостями методології, закономірностей, принципів, дидактичних засобів, зумовленими природою художньої творчості» [6, 5-6].

З позицій нового педагогічного мислення, як вважає О. Рудницька, доцільно виділити декілька принципів. Вони детально аналізуються. У контексті даної проблематики слід зазначити «принцип спонукання до творчого самовираження». У процесі навчання і виховання майбутніх фахівців у сфері художньої творчості необхідно формування у них «Я-концепції, фантазії асоціативного уявлення, самостійних оцінних суджень, що набуває особливої ваги для досвіду мистецької діяльності» [6, 85].

Педагогіка індивідуальності розглядає розвиток і саморозвиток психічних якостей людини на всіх його вікових етапах. Джерело і внутрішній зміст розвитку – наявність протиріч між старим і новим. Навчання, формування, розвиток, виховання впливають на один і той же об'єкт – індивід – з метою повної його реалізації в суспільстві. Є і різниця:

розвиток, формування привертає увагу до того, що властиво індивідові, а виховання і навчання – до того, чого у нього немає, але закладено в культурі, суспільній моралі.

Педагогіка вищої освіти традиційно розглядає та досліджує проблеми розвитку творчої активності майбутніх фахівців. Психологічні основи творчої активності особи в різних аспектах розглянуті в працях В. Бехтерева, Б. Паригина, А. Петровського, Л. Уманської. У роботах останнього часу активніше починає досліджуватися освітньо-навчальне середовище, емоційне поле формування майбутнього фахівця. Серйозний аналіз формування активності особи міститься в роботі П. Бабочкина «Студент як суб'єкт навчально-виховного процесу в вузі». Автор вважає, що в педагогіці повинен затвердитися суб'єктно-центристський підхід, при якому студент стає повноцінним суб'єктом освітнього процесу. При такому підході необхідно розмежувати поняття «індивідуальний підхід» і «формування індивідуальності». Перший передбачає облік фізіологічних, психічних, статевих, вікових особливостей у процесі навчання студента. Індивідуальний підхід є методичним принципом, вживаним у процесі формування індивідуальності художника, про яку говорилося вище. Він необхідний, але лише в сукупності з іншими принципами навчання.

О. Гребенюк і Т. Гребенюк у навчальному посібнику «Основи педагогіки індивідуальності» і ряді інших видань обґрунтовують її як гуманітарну науку про розвиток і саморозвиток (формування) психічних якостей людини на всіх етапах його розвитку. Педагогіка індивідуальності інтегрує певні галузі педагогіки і психології в прикладному плані. Вона має власний зміст: «розроблену систему педагогічних цілей, систему діагностичних засобів, засоби формування індивідуальності, закономірності і принципи розвитку і формування індивідуальних якостей людини та її індивідуальності в цілому. Це система працездатних, психологічних і педагогічних положень, категорій і принципів, що виправдали себе на практиці, пройшли перевірку життям, об'єктивно і доказово відображають сутнісні процеси розвитку індивідуальності людини» [7].

У наявних публікаціях інших авторів традиційно виділялися декілька сфер, сукупність яких розкриває поняття індивідуальності в структурно-змістовному плані. О. Гребенюк і Т. Гребенюк віднесли до даної структури аналітично і висунули власні підходи. За їхньою класифікацією, розвиток і формування індивідуальності передбачає педагогіко-виховну дію на такі сфери психіки виучуваного: інтелектуальну, мотиваційну, емоційну, вольову, сферу саморегуляції, предметно-практичну екзистенціальну.

Індивідуальність майбутнього живописця має ту ж психічну основу. Підходи вказаних дослідників дозволяють застосовувати їх, зважаючи на певну специфіку, до формулювання завдань педагогіки художньої освіти.

Інтелектуальна сфера людини, що готує себе до діяльності в області художньої творчості, має особливості, які необхідно враховувати як при відборі абітурієнтів, так і в процесі навчання. Перш за все, художньо обдаровані люди повинні володіти таким видом мислення, як творче. У

процесі навчання їх мозок повинен опанувати здатність виробляти нові ідеї, винаходити нові способи їх реалізації. Особливістю стилю мислення художника є і така його значима властивість, як образність. Власне, творчість і є процесом мислення, що втілюється в художніх образах. Наприклад, у роботі А. Ройтбурда «Живі гроші» змальований Б. Франклін, з тіла якого черв'яками виповзають долари. Так живописець розкрив метафору, що вживається в нашому побуті, в переконливому образі. Не можна заперечувати і роль аналітичного і логічного мислення. Дані властивості розвиваються при аналізі роботи студента на етапі вибору теми, пошуку сюжету, композиційного вирішення твору. Що стосується якостей розуму, то у художника він має бути гнучким, критичним. Аналіз творів як старих, так і сучасних майстрів дозволяє виробити ці властивості. Пізнавальні процеси – увага, пам'ять, сприйняття, і особливо уява – мають бути розвинені в такій мірі, що б вони були складовими процесу створення художнього твору. Творча фантазія дозволяє художникові створювати свої світи, незвичних персонажів, у думках долати простір і час. Цьому не можна навчити, але можна різними педагогічними прийомами стимулювати. Необхідною властивістю живописця є його вміння і бажання вчитися, що ставить перед педагогами завдання формування середовища, сприяючого розвитку інтересу молоді людини. Такі складові інтелектуальної сфери творця, як володіння цілісною системою загальноосвітніх і спеціальних знань, виводять його з ремісництва на рівень справжньої майстерності.

Мотиваційна сфера – сукупність потреб, мотивів, цілей – формується у майбутнього художника під впливом родинних традицій, закладеного в нього художньо-творчого потенціалу, який вимагає реалізації, прагнення досягнути успіху на обраному терені, затвердження себе як особи. Система освіти і виховання має бути побудована так, щоб заняття студента мотивувалися головним чином потребою в творчості і її реалізацією в щоденній наполегливій праці – під керівництвом майстра і в процесі самостійної роботи.

Емоційна сфера живописця особливо чутливо сприймає дійсність. Проте, підвищена емоційність сама по собі не гарантує глибину естетичного переживання і вираження. У процесі навчання живописця перед педагогом стоїть завдання навчити студента поєднувати в сприйнятті і передачі об'єктів емоційний і раціональний початок. Необхідно, аби в особі молоді людини формувалися і глибші психічні утворення – відчуття, які характеризуються включенням в емоційні переживання найбільш істотних сторін особи, – інтереси, погляди, переконання.

Вольова сфера – та частина психіки, яка управляє регулюванням особою своїх вчинків, дій. За допомогою волі художник направляє свої розумові і фізичні зусилля на досягнення певної мети в творчості. Сила прагнення часто стає вирішальним чинником у подоланні художником різного роду перешкод на шляху до них. Вольова сфера розвивається в художньому вузі через систему учбових завдань, а також стимул-реакцій, що включають і заохочення, і критику.

У сфері саморегуляції художник діє як особа, що усвідомлено вибрала лінію поведінки і що користується різними способами самоконтролю. Перед ним завжди є небезпека завищити самооцінку після першого прилюдного успіху або, навпаки, недооцінити свій потенціал у разі невдачі. Саме в студентські роки молодим людям потрібний не лише педагог, але й наставник, який виховає в них об'єктивну самооцінку, вміння керувати відчуттями, контролювати себе.

Предметно-практична сфера психіки художника включає задатки і здібності, професійне освоєння техніки живопису, що призводить до безпосереднього результату його діяльності, яка має суспільне значення – створенню твору мистецтва. Власне, формування цієї сфери і є основним в освітній діяльності педагогів художнього вузу.

Екзистенціальна сфера, яка вперше виділена О. і Т. Гребенюками, характеризується, на їх думку, гармонією відчуттів і вчинків, слова і справи, відчуттів і спілкування, та виражається в життєвій позиції людини. Ця сфера найяскравіше і повно виражає індивідуальність людини. Перед художником завжди постають питання, які формують зміст його покликання і діяльності. Це питання творчого життя і творчої «смерті», самовизначення, вибору, свободи і відповідальності, конформізму і нонконформізму. Проблеми індивідуального буття – найскладніші. У студентстві молодий художник лише починає над ними замислюватися. Ці питання складні і для педагогів. Лише людина, що твердо визначилася в своєму світогляді, етичних цінностях, може направити вихованця по вектору творення і гуманізму.

Таким чином, педагогіка індивідуальності стосовно художніх вузів може бути методологічною базою для створення методик формування і розвитку художньо-творчого потенціалу майбутніх живописців.

Література

1. Беспалов Б.И. Твои вершины.[Електронний ресурс] – <http://go.mail/ru/search>.
2. Развитие творческого потенциала личности в системе высшего образования. [Електронний ресурс] – http://planetadisser.com/see/dis_130029.html.
3. Кривцун О.А. Стиль художественный. [Електронний ресурс] – <http://www.deal.ru/users/krivtsun/artikle16.htm>.
4. Бодалев А.А. Индивидуальность человека и его акме. [Електронний ресурс] – <http://hpsy.ru/public/x808htm>.
5. Личность и индивидуальность. [Електронний ресурс] – <http://www.bestreferat.com/ua/referat/detail-27360.html>.
6. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька. – Київ, 2002, С. 5-6; 85.
7. Гребенюк О.С., Гребенюк Т.Б. Основы педагогики индивидуальности. [Електронний ресурс] – http://elib/flbertina/ru/htmlink/greben/part1_11.html.